

**INSON MANFAATLARI, HUQUQ VA ERKINLIKLARI MASALALARI
("ALHIDOYA" ASARI ASOSIDA)**

Ziyoyev Jamshid Sobirovich

DTPI 2-kurs Tarix (mamlakatlar va yo'nalishlar bo'yicha) yo'nalishi talabasi

email : ziyoyevjamshid1976@gmail.com

Baratov Qahramon Nuriddin o'g'li

DTPI 2-kurs Tarix (mamlakatlar va yo'nalishlar bo'yicha) yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada "Al-Hidoya" asarida inson huquqlariga oid masalalarning yoritilishi, mazkur sohada muammolarning hal etish masalalari o'rganilib, uning o'ziga xos jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Inson huquqlari, himoya, erkinlik, adolat, javobgarlik.

Kirish. Burhoniddin Marg'iloniy zamonasida olimlar o'rtasida qo'ldan-qo'lga o'tib yurgan ikki mashhur kitob bor edi. Birinchisi "Muxtasar Quduriy" asaridir. U Abu Hasan Ahmad ibn Muhammad Quduriy Bog'dodiyning kitobi. Ikkinchisi "Al-Jomi as-Sag'ir" bo'lib, ushbu asar Imom Muhammad ibn Hasan Shayboniyning kitobidir. Burhoniddin Marg'iloniy mana shu ikki mashhur kitobning masalalarini muxtasar qilib jamladi. Hosil bo'lgan muxtasar kitobni "Bidoyat al-mubtadi" deb nomladi. So'ngra "Bidoyat almubtadi" kitobini sakson jildlik sharh qildi. Uni (sharhni) "Kifoyat al-muntahi" deb nomladi. "Kifoyat al-muntahi" haddan tashqari uzayib ketganini ko'rib, kitobdan odamlar uzoqlashmasligi uchun "al-Hidoya" kitobini yozdi. "Al-Hidoya" kitobi "Bidoyat al-mubtadi" kitobining sharhi, "Kifoyat al-muntahi" kitobining muxtasari bo'ldi. "Al-Hidoya" tushunarli va ma'nosi ochiq, turli masalalar va dalillarini o'zida jamlovchi bir sharh asar hisoblanadi. "Hidoya" Burhoniddin Marg'iloniy tomonidan tasnif qilingan mashhur asarlardan biri hisoblanadi. Ushbu asar alloma Burhoniddin Marg'iloniyning «Bidoyatul mubtadi» asriga muxtasar sharhdir. "Hidoya" asarini o'z zamonasida mashhur qilgan Burhoniddin Marg'iloniyning shogirdlari – Shamsula'imma Muhammad ibn Abdusattor Kardariy va boshqa allomalar hisoblanadi.

Muhokama va natijalar. Asarda inson huquqlari va erkinliklari to'g'risida bilimlar, jumladan, inson huquqlari va erkinliklarini tan olish va himoya qilish, inson huquqlari va erkinliklari unga tug'ilganidan boshlab taalluqli ekanligi, ya'ni tabiiy huquqning e'tirof etilishi, inson huquqlari va erkinliklarining teng va barobar taalluqliligi, insonlarning kafolatlangan himoya bilan ta'minlanishi, huquqni qo'llovchi shaxslarda inson xukuklari va erkinliklariga rioya qilish buyicha mas'ullikni oshirish kabi masalalar yoritilgan. Inson huquqlari va uning himoyasi har bir davrning dolzarb masalasi hisoblangan. "Al-Hidoya" asarida inson huquqlari va himoya qilish munosabatlari ahamiyatli masalalar sifatida yoritilgan. Burhoniddin Marg'inoniyning "Al-Hidoya" asarini tadqiq etgan va nashrga tayyorlagan olimlar A.Saidov, A.Jo'zjoniy ta'kidlaganidek, "mana necha asrlardan beri Hanafiy faqihlari orasida Burhoniddin Marg'inoniyning bu asari katta shon-shuhratga ega bo'lib kelmoqda. "Hidoya" mumtoz tadqiqot sifatida har bir qozining birinchi yordamchisi, shariatning qiyin masalalarini va huquqiy masalalarni hal etishda rahbar qo'llanma bo'lgan". Shu nuqtai nazardan aytish mumkinki, Marg'inoniyning "Hidoya" asari qator asrlar davomida musulmon mamlakatlarida muayyan darajada fiqh ilmining qomusi ham bo'lib xizmat qilgan. Marg'inoniyning "Al-Hidoya" asarida o'sha davrda huquqiy jihatdan yechilmagan masalalarning yechimlari, qiyosiy huquq tahlillari, ko'plab mulkiy sohada yechilmagan masalalar, ayrim muayyan muammolar bo'yicha mulohazalar bayon etilgan va tahlillar yoritilgan.

"Al-Hidoya" asarida huquq normalari ishlab chiqilish jarayoni hamda bu normalarning jamiyat hayotiga olib kirilishi va uni amalga oshirish jihatlari, amaliyotda qo'llash va uning murakkablik jihatlari ko'rsatib o'tiladi. Bilamizki, har bir qonunchilik normasi o'zining ijrosi bilan ahamiyatli hisoblanadi. Qonunchilik normasining ijrosi taminlanmasa yoki talablari buzilsa, buning uchun javobgarlik masalasi mavjudligi muhim hisoblanadi. Asarda insonning yashash huquqi, shuningdek, ozod, erkin bo'lish huquqi, oilali bo'lish huquqi, mulk huquqi kabi kator fundamental huquqlar to'g'risidagi g'oyalar va ushbu sohada huquqbuzarliklar uchun javobgarlik masalalari hamda ularni amalga oshirishga oid masalalar yoritilgan. Asarda huquq normalari va ularni himoya qilish yoki majburiy ravishda ijro etish mexanizimlari bayon etilgan. Chunki har qanday jamiyat va davlat faoliyatini qonunlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Qonunlarning qat'iyligi va ularning ijrosi hamda mas'uliyati jamiyatda adolat mezonini ta'minlash prinsiplaridan biri hisoblanadi. Asarda aynan ushbu masalalar atroflicha yoritilgan.

Asarda insonlarning shaxsiy huquq va erkinliklari borasida so'z borsa, albatta, yashash huquqi dastlab tilga olinadi. "Al-Hidoya" asarida ham inson hayoti va uning

muhofazasiga doir bir nechta norma va huquqlar belgilangan. Jumladan, manbaning “Jinoyatlar bo‘limi”da qotillik, ya’ni inson joniga tajovuz qilishning 5 ta ko‘rinishlari haqida so‘z boradi. Ular: qasddan, qasdga o‘xshash, xato qilib (ehtiyotsizlik oqibatida), xatoning o‘rnida va biror sabab bilan qilingan qotilliklardan iborat. Marg‘inoniy ularning sabab va ko‘rinishlarini birma-bir sharhlab beradi. Ularning eng og‘ir oqibatlisi qasddan sababsiz bir jonga qasd qilish bo‘lib, bu Qur‘on va sunnat bilan harom qilingani va bunday qotillik sodir etishning oqibati jahannam bo‘lishi ta’kidlanadi. Aytish joizki, Burhoniddin Marg‘inoniyning “Al-Hidoya” asari o‘zbek va musulmon huquqshunosligi tarixida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan asarlardan biridir. Bu asar, asosan, islom huquqi, shariat qonunlari va ularning amaliyotiga oid masalalarni yoritadi. Asar turli huquqiy mavzularni qamrab oladi, jumladan, inson huquqlari, fuqarolik, jinoyat, oilaviy, mehnat huquqi kabi sohalarga oid masalalar ko‘rib chiqiladi. Inson qadr qiymati, ta’lim olish, fikr va so‘z erkinligi, e’tiqod erkinligi, mulk muhofazasini ta’minlash choralari ushbu asarda turli uslublarda bayon etiladi.

Burhoniddin Marg‘inoniy ushbu asarida muammolarni tahlil qilishning o‘ziga hos uslubi (fiqhiy dallilash) ochib ko‘rsatish, huquqiy muammolarni yechish va yechimlarini taklif etish uslublari orqali o‘rganish jarayonini rivojlantiradi. Asarda huquqiy masalalar jamlanadi, shu davrdagi ijtimoiy-siyosiy sharoitlar hamda madaniyatning rivoji uchun xizmat qiladigan ma’lumotlar va boshqaruv sohadagi masalalar bayon etiladi.

Xulosa. Ta’kidlash lozimki, mamlakatimizda inson huquqlarini himoya qilish tizimini takomillashtirish va mustahkamlashda ushbu asardagi qoidalar va standartlarni o‘rganish ahamiyatli hisoblanadi. Asarni o‘rganish inson huquqlariga oid g‘oyalarning tub mohiyatini tahlil qilish imkoniyatini yaratadi, asar bilan tanishish asosida shuni ta’kidlash mumkinki, inson huquqlari konsepsiyasi u yoki bu shaklda islom huquqi tizimi asosida idrok etiladi. Inson huquqlariga oid mavzular shunchalik ochiq, tushunarli va qat’iyat asosida bayon etiladiki, ortiqcha sharhga hojat qolmagan. Biz mazkur tadqiqot natijasida inson huquqi va erkinligiga oid zamonaviy konsepsiyalar aynan shunday asrlarda bayon etilgan manbalar asosida taraqqiyot bosqichlari orqali rivojlanib kelganini tushunamiz.

“Al-Hidoya” hozirgi davr huquqshunoslariga, umuman o‘tmish tariximizga qiziquvchi barcha o‘quvchi va tadqiqotchilarga ma’naviy va ma’rifiy, huquqiy va ijtimoiy jihatdan bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlashga ko‘maklashuvchi manbalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan ta’kidlash lozimki, asarda inson

huquqlari va erkinliklari, inson qadrqimmatini e'zozlanadi, o'z huquqlarini qanday himoya qilishni bilish va qayerda himoya qilish vositasi dalillar bilan bayon etiladi. Asarda umuman har bir insonning talab va nizomlarni bekamu ko'st bajarishi bilan birga ularning majburiyatlari ham ifodalangan va tartiblarga rioya etish muqaddas burch hisoblangan. Asarning huquqiy qiymati shundaki, uning muallifi o'z fikrlarini va qarorlarini turli dalillar vositasida isbotlab, mustahkamlab boradi. Qarashlari o'quvchiga tez va tushunarli yetishi uchun turli manbalarni, dalillarni keltiradi. Burhonuddin Marg'inoniyning "Hidoya" asari inson huquqlarining himoyasini ta'minlashda, ushbu jarayonlarni o'rganishda muhim asarlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Президенти БМТ Бош Ассамблеясининг 78-сессиясида нутқи. 20.09.2023
2. Одил Қориев. "Бурхонуддин ал-Марғиноний - ҳуқуқшунос" / «Шарқшунослик» тўплами. Т., 1993 й.
3. Хидоя. Комментарий мусулманского права. Отв. ред. и авт. вступ. стати и комментарий А. Саидов. Ташкент: Ўзбекистон, 1994.
4. Мўминов А. Мовароуннаҳр уламолари: ҳанафийлар // Шарқшунослик. №9 /1999.
5. Тошқулов. Ж., Юсупова Н., Бекмирзаев И., Сарсенбоев О., Масаидов Ислам ҳуқуқшунослиги. Ўқув қўлланма. – Т.; Тошкент ислом университети нашриёт матбаа бирлашмаси, 2014.